

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЇ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ОКРЕМІ АСПЕКТИ)

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF PSYCHOLOGY AT THE LATE OF THE XIX – EARLY XX CENTURY (SOME ASPECTS)

У статті висвітлено основні концептуальні підходи в розвитку психології наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Здійснено теоретичний аналіз робіт окремих дослідників, які зробили вагомий внесок в окресленому періоді (П. Юркевич, Ю. Охорович, П. Ковалевський, Г. Костюк, В. Вернадський. Зазначено, що П. Юркевич у своїх поглядах характеризується гуманістичними та високоморальними ідеями. Ю. Охоровичем визначено, що думка як явище мозку ніколи не обмежується тільки мозком. Особливе місце в теорії Ю. Охоровича посідає закон оборотності, суть якого полягає в тому, що рух, наприклад, на опір, перетворюється. Однак не є відомим те, що відбувається за другого або третього перетворення.

Г. Костюк розглядав психічний розвиток та становлення особистості, вплив педагогічного фактора на формування особистості. Зазначено, що педагогічні впливи, на думку автора, повинні сприяти розв'язанню наявних суперечностей і виникненню нових, без яких не є можливим подальший розвиток. П. Ковалевський виокремлював два основні агенти виховання молоді (сім'ю й освіту). Учений надав особливого змісту вихованню – інноваційності стосовно його часу й актуального для нашого часу. Виховання, на думку П. Ковалевського, є не одностороннім підведенням усіх під один шаблон, а розвитком індивідуальних особливостей кожного. Установлено, що вчення В. Вернадського про біосферу і ноосферу отримало визнання і в психологічній науці. Воно реально розкриває свідомість людини як продукт розвитку світу. Поняття біосфери та ноосфери стали базовими для всіх психологічних концепцій, які поділяють еволюційний підхід до розроблення основних психологічних проблем. Уважаємо, що перспективи подальших досліджень полягають у ґрунтовному аналізі й систематизації внеску згаданих учених у розвиток психологічної науки.

Ключові слова: психологія, психологічні знання, ідея, сприйняття, виховання.

The article highlights the main conceptual approaches in the development of psychology in the late nineteenth and early twentieth centuries. Theoretical analysis of individual researchers who made a significant contribution to this period (P. Yurkevich, Yu. Okhorovych, P.I. Kovalevsky, G.S. Kostyuk, V.I. Vernadsky). It is noted that P. Yurkevich in his views is characterized by humanistic and high moral ideas. Yu. Okhorovych determined that thought as a phenomenon of the brain is never limited to the brain. A special place in the theory of Yu. Okhorovych at the second or third transformation.

G. Kostyuk considered the mental development and formation of personality; as a pedagogical factor influences the formation of personality. It is noted that pedagogical influences, according to the author, should contribute to the resolution of existing contradictions and at the same time the emergence of new ones, without which further development is impossible. P.I. Kovalevsky singled out two main agents of youth education (family and education). P. Kovalevsky gave a special meaning to education – innovation in relation to his time and relevant to our time. Education, according to P. Kovalevsky, is not a one-sided summing up of all under one template, but the development of individual characteristics of each. It is established that the teachings of V.I. Vernadsky on the biosphere and noosphere were recognized in psychological science. It really reveals the human consciousness as a product of world development. The concepts of biosphere and noosphere have become the basis for all psychological concepts that share an evolutionary approach to the development of basic psychological problems. We believe that the prospects for further research are a thorough analysis and systematization of the contribution of these scientists in the development of psychological science.

Key words: psychology, psychological knowledge, idea, perception, education.

УДК 159.9.01(091)(477)
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-5208.2020.20.6>

Короход Я.Д.
к.політ.н., доцент,
доцент кафедри психології
Національний університет
«Одеська юридична академія»

Постановка проблеми. В Україні була створена значна кількість напрямів психологічних знань. Варто зазначити, що вони характеризувались принциповою чіткістю, містили в собі значний емпіричний матеріал. Розвиток психологічної думки в ХІХ – на початку ХХ ст. має очевидні особливості, зокрема цей період збігається з оформленням психології як самостійної науки та її становленням. Ретроспективний аналіз особливостей вітчизняної психологічної думки залишається актуальним для досліджень у контексті розвитку та становлення психології як науки. Однак питання становлення психології в працях філософів-психологів ХІХ – початку ХХ ст. розкриті ще не

повністю. Вивчення досвіду історико-психологічного пізнання розвитку наукової думки, як влучно зазначає С. Пухно, є пріоритетним [11, с. 120], тому в цьому дослідженні більш детально зупинимось на внесках у розвиток психологічних знань окремих учених та окремих ідей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження розвитку окремих психологічних знань ХІХ – початку ХХ ст. розглядали такі вчені, як Г. Балл, Г. Боровська, Ю. Вишневецький, Н. Гриньова, А. Ждан, Д. Нархов, І. Кузнєцова, А. Мороз, Т. Подковенко, Є. Полташевська, С. Пухно Л. Сердюк, Ю. Рождественський, В. Турбан та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні надбань учених у сфері психологічних знань варто згадати П. Юркевича. Основні проблеми, розглянуті цим науковцем, характеризуються гуманістичними та високоморальними ідеями [10]. П. Юркевич зазначав, що для розвитку психології важливими є душевно-духовна та інтелектуальна сфери людини [5, с. 123]. Найбільш значною є праця П. Юркевича «Серце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням Слова Божого» (1860). У ній розглядаються найгостріші проблеми антропології, що має велике значення і для сучасної психології. Також П. Юркевич наполегливо і послідовно досліджує і відстоює принцип первинності й непохідності цілісної і простої основи індивідуальної душі. Варто зазначити, що «ідея», на думку П. Юркевича, є однією з найголовніших категорій для визначення єдності явища і факту, понятійною нормою, яка носить діалектичний характер, є законом й умовою правильного розвитку. «Ідея», «розум» – ці поняття слугують для визначення системи суджень і рефлексійних понять, одиничного (особливого) і загального в праві, відображення проблеми буття в межах права і закону, що, відповідно, надає праву онтологічного, гносеологічного, антропологічного та аксіологічного змісту (згідно з принципом єдності та послідовності)» [2].

Розглядаючи історію формування психології, не слід забувати Ю. Охоровича. Учений ретельно досліджує фізичне нервово передання хвороб, передання емоційних станів, відчуттів, думок (ідей), волі, а також уявне навіювання із затримкою й уявне навіювання на відстані. Він аналізує шість проблем: екзальтовану перцепцію (сприйняття), екзальтацію мозку, безпосередній психічний і фізичний вплив, універсальні флюїди і психофізичне передання. Його трактування питання зводиться до такого: оскільки навіювання – це явище дуже складне, то пояснити його за одним простим принципом не можна. Навіть установлений поодинокий факт слід розглядати з точки зору психології та фізики. Щоб пояснити явище, треба знати умови його прояву, необхідно вивчити стан і суб'єкт. Розглядаючи різні види психофізичного передання, зокрема видиме, передбачуване і справжнє навіювання, ретельно аналізуючи величезний фактичний матеріал, учений доходить такого висновку: «Уявне навіювання слід вивчати у зв'язку з різними явищами фізичного передання, що поступово пояснить його. До того ж є дуже багато явищ, які приписуються фізичному або уявному переданню, є фактами тільки видимого передання» [9]. Справжнє передання, на думку Ю. Охоровича, означає те, що стан «а» мозку А відтворюється моз-

ком Б без посередництва зору, слуху, нюху і дотику. Думка як явище мозку ніколи не обмежується тільки мозком. Думки без вираження немає, тому можна підтвердити думку І. Сеченова, що немає думки без м'язового скорочення, але Ю. Охорович віддає перевагу більш загальному формулюванню, що включає також утворення при м'язових скороченнях секреції, еманції, прямого тепла й електрики. Особливе місце в теорії Ю. Охоровича посідає закон оборотності, суть якого полягає в тому, що рух, натрапляючи на опір, перетворюється. Однак не зовсім відомим є те, що відбувається за другого або третього перетворення.

Наступним видатним ученим-психологом, який залишив вагомий науковий наслідок, є Г. Костюк. Г. Балл найбільш системно та повно дослідив діяльність цього вченого. Отже, внесок Г. Костюка в психологію характеризується з'ясуванням психологічних передумов ефективності педагогічних впливів, засад індивідуального підходу до учнів, вимог до методу навчання як способу організації дій учнів із навчальним матеріалом, а також до побудови останнього, як і навчальних ситуацій, де він функціонує [1]. Г. Костюк розглядав психічний розвиток та становлення особистості, вплив педагогічного фактора на формування особистості. Педагогічні впливи, на думку автора, повинні сприяти розв'язанню наявних суперечностей і виникненню нових, без яких не є можливим подальший розвиток. Вагоме значення для розвитку психології мало розкриття Г. Костюком цілей, форм і змісту взаємодії психології як самостійної науки із суміжними дисциплінами (фізіологією, педагогікою, соціологією, логікою, кібернетикою), обґрунтування шляхів цієї взаємодії, які збагачують суміжні науки і забезпечують їх спільне плідне практичне застосування [12]. Г. Костюк сприймав кожну дитину як унікальну особистість та розглядав у своїх працях проблему індивідуального підходу, що є вкрай важливим і для сучасної освітньої системи. Отже, проблеми, які розкривав Г. Костюк, не втратили актуальності, а його наукова спадщина, максимально наближена до розуміння вітчизняних психологічних особливостей становлення особистості й проблем її освіти, стала наслідком як його непересічних здібностей, так і життєвого досвіду. Актуальними для досліджень українських психологів стають механізми самотворення, самопізнання, роботи над власним «Я», самовизначення, самоствердження, самоздійснення.

Наступний видатний психіатр та психолог, який вивчав проблеми виховання особистості, є П. Ковалевський. Автор виокремлював два основні агенти виховання молоді (сім'ю й освіту). П. Ковалевський надав особливого змісту вихованню – інноваційності стосовно

його часу й актуального для нашого часу. Виховання, на думку П. Ковалевського, є «не одностороннім підведенням всіх під один шаблон, а розвитком індивідуальних особливостей кожного» [7]. Особлива роль у вихованні, на думку П. Ковалевського, належить сім'ї [3]. Ідея Ковалевського про сім'ю, де стверджується солідарність, спільність інтересів, взаєморозуміння, і досі має вагомe значення й актуальність, визначаючи перспективи розвитку сім'ї. У трактуванні сім'ї П. Ковалевський не обмежувався лише двома поколіннями батьків і дітей. Зрозуміло, що демографічна ситуація не дозволяла йому передбачити перспективи сім'ї.

Розглядаючи освіту як цілісний процес П. Ковалевський зазначав, що «Поширення в масах освіти» було основною умовою суспільного прогресу. У працях П. Ковалевського можна знайти вимогу «зняття ланцюгів, якими прогрес освіти і науки був прикутий до грубого невігластва і забобонів» владних структур [6]. Найбільш близьким до ідеалу був його досвід викладання в Стокгольмському університеті: «Ніхто не цікавиться нашим політичним напрямом, бо всі напрями мають тут однакове право на існування, крім одного лише <...> нудного» [8, с. 67].

Окремої уваги заслуговують напрацювання В. Вернадського. Більш докладно вчений зупинявся на гештальтпсихології. Він високо оцінював уявлення психологів цього напрямку, які, вивчаючи психічну діяльність людини і тварин, дійшли ідей, що аналогічні ідеям поля у фізиці. Центральне поняття цієї концепції – Gestalt (форма) – це уявлення, згідно з яким у психіці людини і тварин проявляється властивість цілісності, яка пояснюється як продукт фізіологічних структур мозку. В. Вернадський відтворив історію цього поняття. У 1890 р. Х. фон Еренфельс, послідовник Ф. Brentano, який ухорив в австрійську психологічну школу, ввів поняття "Gestaltqualität" – якість форми. Ним він позначив факт цілісності, характерний для сприйняття таких об'єктів, як мелодія, геометричні форми тощо, для яких характерна незвідність цілого (наприклад мелодії) до суми частин (сукупності якостей окремих звуків, із яких складається, але до суми яких не зводиться певна мелодія).

Для В. Вернадського особливо важливо, що в понятті «гештальт якості» виявилось, що «межа між науковою і філософською думкою стирається, бо <...> робоча гіпотеза або навіть наукова гіпотеза вперше формується філософською думкою» [4]. Після цього негайно «виявилось прагнення пов'язати будову субстрату духовної роботи вищих організмів із фізичними явищами, тобто неживої природи. Це було зроблено В. Келером, що вказало на низку фізичних явищ, сюди належать і фізичні

поля. Зрозуміло, що ми маємо в цьому біофізичному явищі окремий випадок більш загального і глибокого прояву властивостей процесів, що відбуваються в просторі» [4].

Учення В. Вернадського про біосферу і ноосферу отримало визнання і в психологічній науці. Воно реально розкриває свідомість людини як продукт розвитку світу. Поняття біосфери та ноосфери стали базовими для всіх психологічних концепцій, які поділяють еволюційний підхід до розроблення основних психологічних проблем.

Філософ-психолог С. Рубінштейн (1889–1960) у своїй книзі «Людина і світ» (1997), опублікованій посмертно, посилався на геобіохімію (у В. Вернадського – біогеохімія – К.Я.). У першій частині цієї праці «Філософське поняття буття» він диференціював категорії простору й часу як форми існування суцього, а також указав на специфіку детермінації відповідно до різних рівнів буття. «Різним рівням буття (особливо людського), – писав С. Рубінштейн, – відповідають категорії різних рівнів: простір виступає як простір фізико-хімічних процесів, простір організмів і простір людського життя. Так само час існує як час природи, фізики, руху матерії, життя і як час людської історії (А. Бергсон, В. Гейзенберг)» [4].

Засновник загальнопсихологічної концепції-установки Д. Узнадзе, окремо від В. Вернадського, ввів термін «біосфера», або «біосферична реальність». Він увів його як теоретичний конструкт і позначив ним сферу дійсності, в якій немає протиставлення суб'єктивного й об'єктивного полюсів. Біосфера стає основою доцільності активності живих істот. Ця конструкція стала предтечею теорії установки.

М. Ярошевський та Л. Анциферова в книзі «Розвиток і сучасний стан зарубіжної психології» в контексті взаємодії психології з філософією та іншими науками писали про значення ідей В. Вернадського, про думки як планетарне явище для розуміння місця особистості в історії й у всесвіті в цілому [4].

В. Кольцова у своїх дослідженнях із методології історії психології, вказала на значення праць В. Вернадського, його організаторської діяльності з розгортання досліджень у галузі вивчення історії наукових знань [4].

Б. Ломов у контексті ідей системного дослідження психіки людини звернув увагу на положення про те, «що людина виступає і як природна, насамперед, біологічна істота, <...> необхідний «складник» життя – це біологічний розвиток. Біологічні властивості людини (властивості, зумовлені його приналежністю до біологічної системи) є також різноманітними. Це визначається різноманіттям типів (або рівнів) організації живого» [4]. І далі він посилався на ідеї В. Вернадського про чотири типи

організації живого: організований, популяційно-видовий, біоценотичний і біосферний. Б. Ломов стверджував, що всі вони повинні враховуватися в психологічних дослідженнях.

Висновки з проведеного дослідження.

Таким чином, аналіз наукової спадщини вищевказаних представників психології XIX – початку XX ст. має дати чимало відповідей на запитання, що постали перед дослідниками вітчизняної психології. Висвітлення спадщини представників вітчизняної психології є складником розроблення важливих проблем не лише української, але і світової наукової думки. Ознайомлення з працями вказаних представників наукової думки свідчить про вагомий внесок останніх у процес розповсюдження та розвитку психологічних знань. Уважаємо, що перспективи подальших досліджень полягають у ґрунтовному аналізі й систематизації внеску означених учених у розвиток психологічної науки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Балл Г.О. Григорій Костюк – видатний психолог України (до 100-річчя від дня народження). *Освіта і управління*. 1999. № 3. С. 218–224.
2. Боровська Г., Юркевич П. Філософський аспект методології права. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 2. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/documents_pdf/visnyky/nvsvy/02_2009/09bgsamp.pdf
3. Вишневский Ю.Р., Чевтаева Н.Г., Нархов Д.Ю. Идеи М.М. Ковалевского о воспитании и обучении молодежи. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Социология*. 2020. Т. 13. Вып. 3. С. 315–326. URL: <https://doi.org/10.21638/spbu12.2020.304>.
4. Ждан А. Творчество В.И. Вернадского и теоретические проблемы психологической науки. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tvorchestvo-v-i-vernadskogo-i-teoreticheskie-problemy-psihologicheskoy-nauki>.
5. Історія психології: курс лекцій: навчальний посібник / уклад. Н.В. Гриньова. Умань : Візаві, 2012. 209 с.
6. Ковалевский М.М. Очерки по истории политических учреждений России. *История России до 1917 года: материалы для активного изучения отечественной истории: лекции, фото, видео, аудио, карты, библиотека, архивы*. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/28261-kovalevskiy-m-m-ocherki-po-istorii-politicheskikh-uchrezhdeniy-rossii-spb-1908>.
7. Ковалевский М.М. Взаимоотношение свободы и общественной солидарности. *Литература и жизнь. Произведения М. М. Ковалевского*. URL: http://dugward.ru/library/kovalevskiy/kovalevskiy_vzaimootnoshenie_svobody.html.
8. Кузнецова И.Д. Профессор Ковалевский в Московском университете. *Вестник Московского университета. Сер. 7. Философия*. 2005. № 3. С. 61–68. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/professor-kovalevskiy-v-moskovskom-universitete-po-materialam-lichnyh-vospominaniy-m-m-kovalevskogo-i-ego-sovremennikov>.
9. Мороз А.В., Полташевская Е.С. Научный вклад Ю.Л. Охоровича в психологию. *Вопросы психологии*. URL: <http://www.voppsy.ru/issues/1991/912/912113.htm>.
10. Подковенко Т.О. Антропологічні аспекти концепції Памфіла Юркевича. *Право і суспільство*. 2017. № 1. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2017/1_2017/part_1/10.pdf.
11. Пухно С. Психологічні ідеї П. Д. Юркевича – представника вітчизняної філософсько-психологічної думки XIX століття. *Світосгляд – Філософія – Релігія*. 2014. Вип. 6. С. 119–129.
12. Становлення психологічної думки в Україні: провідні ідеї та історія розвитку : колективна монографія / В.В. Турбан, Л.З. Сердюк, Ю.Т. Рождественський та ін. ; за ред. В.В. Турбан. Київ–Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. 306 с.